

Яценко Таміла,

канд. пед. наук,

м. Київ,

Інститут педагогіки АПН України

ЧИТАЦЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК КЛЮЧОВЕ ПОНЯТТЯ
СУЧАСНОЇ МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В ШКОЛІ

У статті розкрито сутність поняття «читацької компетентності», окреслено рівні сформованості такої компетентності в учнів основної школи, подано компоненти методики розвитку читацької компетентності учнів.

Ключові слова: *читацька компетентність, українська література, основна школа, методика навчання.*

The article reveals the essence of the concept of «reading competency», levels of formation of this competence in secondary school pupils, the components of the methods of development reading competency of pupils.

Keywords: *reading competence, Ukrainian literature, primary school, teaching methods.*

Термін „компетентність” – одне з найуживаніших нових понять, що з’явилося в педагогічній науці нашої країни в останнє десятиріччя. Розуміння компетентності як здатності особистості до спрямованої та результативної діяльності є актуальним й для читання художніх творів, однак нечіткість у терміносистемі цієї педагогічної інновації та відсутність у вітчизняній методиці літератури єдиної теоретичної концепції компетентнісно орієнтованої літературної освіти зумовлюють очевидні протиріччя у шкільній практиці.

Ускладнення у розумінні термінології компетентнісного підходу викликали два українських переклади-кальки з англійського „competence” (від лат. *competentia*, *competo* – взаємно прагну, відповідаю, підходжу) як „компетентність” і „компетенція”. Тому досить часто у вітчизняних нормативних та наукових педагогічних матеріалах поняття „компетенція” і „компетентність” використовуються як тотожні. У Державному стандарті базової і повної середньої освіти акцентується на понятті „компетенції учня” (соціальна, комунікативна, літературна, мистецька, комп’ютерна), уточнюючи зміст якого, розробники документу звертаються до певних його характеристик. Так, метою освітньої галузі „Мова і література” є необхідність „формування комунікативної і літературної компетенції, що базується на знаннях, уміннях пізнавального і творчого типу, соціальних навичках, світоглядних переконаннях тощо” [3, с. 2]. У Програмі з української літератури для 12-річної школи зазначається, що вивчення української літератури сприятиме „формування покоління молоді, що буде захищеним і мобільним на ринку праці; здатним робити особистісний, духовно-світоглядний вибір; матиме необхідні знання, навички, компетентності для інтеграції в суспільство на різних рівнях; здатним до навчання упродовж життя” [3; 5]. Одним із головних завдань шкільного курсу літератури методисти (О.Ісаєва, С.Шаповал) вважають формування широкої читацької компетенції учнів. У методичних публікаціях (Л. Фурсова, О. Шкловська) представлено розуміння літературної компетенції як результату навчальної діяльності, що базується на сумі знань, отриманих у процесі літературної освіти, і виявляється у вміннях, необхідних для сучасного життя, а також подано визначення читацької компетентності як інтегральної характеристики особистості, яка володіє читацькою компетенцією. Оскільки термінологія компетентнісного підходу на уроках української літератури лише закріплюється в методичному тезаурусі, тому висловлюємо своє розуміння цієї актуальної проблеми.

Вважаємо перспективним підхід, який розрізняє трактування сутності термінів „компетентність” і „компетенція” та поділяємо думку зарубіжних та

українських учених, які визначають „компетенцію” як визначену соціальну вимогу, норму до загальноосвітньої підготовки учня, а „компетентність” як володіння учнем відповідною компетенцією, що передбачає його особистісне ставлення до неї та предмету діяльності, а також наявність мінімального досвіду застосування компетенції. Заслужують на увагу тлумачення *компетентності* як сукупності взаємопов’язаних якостей учня (знань, умінь, навичок, способів діяльності, ціннісно-світоглядних орієнтацій), необхідних для якісної продуктивної діяльності.

На основі аналізу наукової літератури, в якій подано загальний аналіз сутності поняття „компетентність” та характеристики компетентностей в освітніх системах зарубіжних країн [1-8], а також постанов Міжнародної комісії Ради Європи та ОЕСД ми дійшли висновку, що *компетентність* – це інтегрований результат освіти, який передбачає:

- *знання*, але на відміну від знань передбачає переведення різноманітної, динамічної інформації у форму власної діяльності (реальної чи мислинневої), а не інформації про неї;
- *уміння* використовувати ці знання у конкретній ситуації, але на відміну від уміння удосконалюється не шляхом автоматизації та перетворення на навичку, а шляхом інтеграції з іншими компетентностями;
- *навички (діяльність)*, тобто розуміння яким способом можна здобути це знання, але на відміну від навички є усвідомленою;
- *цінності, критичне мислення*, тобто адекватне оцінювання себе та важливості конкретного знання для власної діяльності.

Саме інтегрований характер робить складним і важливим формування цього поняття, що включає когнітивний (знання) і операційно-технологічний (вміння), етичний (ціннісні орієнтації), мотиваційний, соціальний і поведінковий складники.

У вітчизняній та західній психолого-педагогічній літературі існують різні підходи до опису системи компетентностей. У відповідності до розподілу

змісту освіти на загальний, метапредметний (для всіх предметів), міжпредметний (для циклу предметів чи освітніх галузей) та предметний (для кожного навчального предмета) більшість дослідників пропонують таку ієрархію компетентностей:

- *ключові* (базові, основні) – передбачають здатність особистості здійснювати складні поліфункціональні, поліпредметні види діяльності, ефективно розв'язуючи відповідні проблеми, тобто відповідають найширшому колу специфіки, універсальні для різних видів діяльності й можуть бути умовно названі як „здатність до діяльності”;
- *загальногалузеві* (*загальнопредметні*) – їх набуває учень впродовж засвоєння змісту тієї чи іншої освітньої галузі (суспільствознавчої, природничої чи гуманітарної) у всіх класах середньої школи;
- *предметні* (*спеціальнопредметні*) – їх набуває учень впродовж вивчення того чи іншого предмета у всіх класах середньої школи.

Спроба визначити місце читацької компетентності в ієрархії предметної – галузевої – ключової компетентностей є виправданою, оскільки теоретично надає можливість простежити етапи її формування в рамках навчального процесу. Предметний етап набуття читацької компетентності пов'язаний із засвоєнням курсів української та зарубіжної літератури.

На основі аналізу сучасних педагогічних та методичних джерел стає допустимою думка про те, що на уроках української літератури учні мають можливість оволодіти такими компетентностями:

1) загальнокультурна літературна компетентність:

- емоційне і глибоке осмислення літературних творів (розуміння специфіки літератури як мистецтва слова, знання змісту і проблематики художніх творів, обов'язкових для текстуального вивчення, уявлення про важливі етапи розвитку літературного процесу, про основні факти життя і творчості українських письменників);

- формування читацької культури – сприймання літератури як невід’ємної частини національної культури (мистецтва);
- 2) ціннісно-світоглядна компетентність:
- сформованість духовно-моральних цінностей;
 - сформованість особистої думки та моральних переконань;
 - здатність до відстоювання своїх моральних принципів;
- 3) мовленнєва компетентність:
- сформованість духовно-моральних цінностей;
 - сформованість особистої думки та моральних переконань;
 - здатність до відстоювання своїх моральних принципів;
- 4) читацька компетентність:
- здібність до творчого прочитання та осмислення літературного твору на особистісному рівні;
 - здібність розуміти й умотивовувати дії та вчинки літературних героїв, співпереживати їм;
 - оволодіння культурою діалогічного мислення та вміння грамотно висловлюватися;
 - вміння виконувати письмові роботи творчого характеру;
 - сформованість власного кола читання.

Вважаємо, що загальна структура компетентності учня в літературній сфері дає підстави для можливості її адаптації до конкретного *методичного поняття* „*читацька компетентність*”, яке визначаємо як здатність учня до застосування комплексу специфічних особистісних, когнітивних та естетико-комунікативних процесів у ході ефективної літературної комунікації та вважатися результатом компетентнісного літературного навчання. Читацька компетентність не існують як психологічна чи інтелектуальна даність особистості, а може вимірюватися тільки рівнем успішності читацької діяльності учня, його здатністю до виконання та розв’язання цілого спектру літературних завдань і проблем для отримання позитивного результату. У нашому розумінні *читацька компетентність* – це інтегрований компонент

навчальних досягнень учня, перелік основних усвідомлених знань, вмінь і навичок, передбачених конкретною літературою темою, система ціннісно-світоглядних орієнтацій, сформованих на матеріалі програмових художніх творів та здатність (здібність) до цільового осмисленого застосування комплексу літературних знань, умінь і способів діяльності в тій чи іншій життєвій сфері.

У роботах дослідників ми зустрічаємося як з поняттям „компетентність”, так із поняттям „компетентності”, тому вживання в однині чи множині цікавить нас не тільки з позицій граматики, але, перш за все, – семантики. Практично, одним словом ми називаємо і загальну здатність особистості, кінцевий освітній результат і його складові частини – компетентності. Розуміння філософської єдності цих понять зумовлює адекватне розв’язання цього питання, оскільки можна в цілому підкреслити високу читацьку компетентність учня, а можна виокремити конкретні складові, що найбільш точно її визначають.

За визначенням основою компетентності є здібності, тому кожній із них може відповідати своя компетентність. Вивчення творів українського письменства сприяє набуттю учнями читацьких компетентностей, що розвиваються на кожному році навчання. Так, рівень сформованості читацьких компетентностей учнів 7-8 класів визначаємо як набуття здібностей щодо:

- розуміння основних ознак теоретико-літературних понять (стопа, віршовий розмір, римування; метафора, анафора, інверсія; художній образ, композиція, сюжет, літературні роди та жанри)
- визначення теми, ідеї та особливостей композиції вивчених творів;
- складання простої (індивідуальної чи порівняльної) характеристики героїв твору, пояснення авторського ставлення до героїв;
- визначення родових і жанрових ознак твору;
- ідентифікація епічних, ліричних, ліро-епічних та драматичних творів;
- визначення ідейно-художньої ролі елементів сюжету, позасюжетних компонентів та зображувально-виражальних засобів;

- оволодіння основними видами письмових робіт: складання конспекту уроку, виписування цитат, письмові відповіді на запитання, написання навчального чи контрольного твору-роздуму на літературну тему, переказу з елементами характеристики, твору з елементами опису на основі прочитаного, теле- відеопередачі, твору на основі самостійно складеного плану, твору за картиною, відгуку на прочитану книгу, твору на основі життєвих вражень;
- уміння користуватися словниками, довідниковими відомостями з хрестоматії та інших книг;
- сформованість операцій розумової діяльності: робити узагальнення й висновки для осмислення й систематизації знань, складати узагальнюючі характеристики, здійснювати частково-пошукову діяльність під час виконання завдань, здійснювати перенесення набутих знань й умінь в нову навчальну ситуацію.

Рівень сформованості читацьких компетентностей учнів 9-х класів визначається як:

- розуміння основних ознак теоретико-літературних понять (творчий метод, літературний напрям – сентименталізм, романтизм, реалізм, індивідуальний стиль письменника, сатира, художній образ, типові характери, літературний характер, літературний тип, конкретно-історичне та загальнолюдське), літературних родів та їх основних жанрів, особливостей художньої літератури як форми суспільної свідомості;
- знання основних етапів життєвого і творчого шляху Т. Г. Шевченка, важливих біографічних даних інших письменників, місця і значення кожного твору в доробку письменника та в літературному процесі, оцінки вивчених творів у літературно-критичних статтях;
- визначення ідейно-тематичної основи, проблематики, особливостей композиції, сюжету вивчених творів;

- складання характеристики героїв твору, пояснення авторського ставлення до них;
- визначення ідейно-художньої ролі елементів сюжету, позасюжетних компонентів та зображувально-виражальних засобів;
- оволодіння основними видами письмових робіт (твори-роздуми проблемного характеру, індивідуальні, порівняльні, групові характеристики літературних героїв, твори-роздуми на публіцистичні теми, рецензія або відгук на самостійно прочитану книгу, переглянутий кінофільм, театральну виставу) ;
- виявлення здатності доводити свої твердження, власну думку про твір;
- здатність готувати доповідь або реферат на літературну тему;
- уміння користуватися довідковими джерелами, зокрема літературними енциклопедіями та словниками літературних термінів;
- сформованість операцій розумової діяльності: вдосконалюються вміння цілісного аналізу в єдності змісту та форми, розвивається асоціативне мислення, вміння виконувати пошукові, проблемні завдання порівняльно-узагальнюючого типу, вміння аргументувати і критично мислити.

Читацька компетентність охоплює широкий спектр складників психологічної сфери й вимагає наявності відповідних здібностей, а саме: спостережливості й розвиненої відтворюючої уяви, образного бачення світу, особливої емоційної вразливості, здатності до співпереживання, вміння сприймати твір у його художній цілісності, вміння розуміти індивідуальність автора та оцінювати художні твори з певних естетичних позицій.

Методика розвитку читацьких компетентностей учнів основної школи може передбачати такі компоненти:

- освітньо-змістовий – оволодіння історико-літературними та теоретико-літературними знаннями, загальна начитаність (літературна ерудиція), постійна потреба у читанні;

- практичний – застосування усно та письмово основних вмінь та навичок аналізу художніх творів;
- ціннісний – здатність оцінювати художні явища на основі власних почуттів, що впливає на формування особистих читацьких інтересів та вдосконаленню естетичного смаку.

Реалізації компетентнісного підходу на уроках літератури передбачає дотримання певних психолого-педагогічних умов, однією з яких є обов'язкове врахування вікових можливостей навчально-пізнавальної діяльності учнів основної школи.

Специфічним новоутворенням старшого підліткового віку є поява відчуття дорослості, яке визначає зміст і спрямованість навчально-пізнавальної діяльності, морально-етичних норм, розвиток самосвідомості, інтересів, підлітка. Учні 7-8 класів починають цікавити питання власного призначення, пошуку життєвих орієнтирів. Саме в цьому віці розпочинається формування домінуючої спрямованості читацьких та інших інтересів. Для формування читацьких компетентностей учнів цього віку вчителю необхідно зважати на розширення читацьких запитів підлітків, загострення уваги до внутрішнього світу людини, зміну характеру сприймання художнього твору від фабульного до проблемно-психологічного, вміння ґрунтовніше аналізувати образи, прагнення зіставляти компоненти твору, зростання інтересу до особи письменника, здатність чіткіше визначати художні прийоми творення образів. Однак, недоліками у засвоєнні художнього твору є фрагментарне сприймання тексту, однобічний підхід до оцінки літературних образів, одноплановість узагальнень, відсутність чіткого виділення типового та індивідуального в образах-персонажах.

Пріоритетними методами вирішення проблеми розвитку читацьких компетентностей у цьому віці мають стати репродуктивно-творчий та дослідницький. Характер навчальної діяльності повинен сприяти формуванню логічного мислення старших підлітків, умінню аргументувати свої судження про художній твір та вчинки героїв, про явища життя, відображені в ньому.

Види діяльності учнів на уроках та методи і прийоми роботи над художнім текстом можуть бути такими: інтригуючий початок, бесіда, шкільна лекція з елементами бесіди, коментоване читання, підбір фактичного матеріалу з означеної проблеми, постановка проблемних запитань і завдань щодо змісту і художніх особливостей твору, складання усної і письмової простої чи порівняльної характеристики героїв, зіставлення прототипу й художнього образу, зіставлення художнього твору з його екранізацією чи театральною виставою. Підвищенню рівня читацьких компетентностей школярів цього віку сприяють бібліотечні уроки, літературні екскурсії, „круглі столи”, присвячені ролі читання для розвитку особистості.

У ранній юності (9 клас) характерне загострення інтересу до дійсності, зацікавленість різного роду проблемами, роздумами і суперечками. Відбувається вдосконалення розумових здібностей: збагачення понятійного апарата, розвиток творчої уяви, аналітичного мислення, самосвідомості, саморефлексії, особливої емоційної вразливості. Читацькі інтереси визначаються уподобаннями творів про кохання, дружбу, сімейні стосунки, про вольових героїв. Школярів цього віку приваблює психологічний аспект художніх творів, моральні стосунки між героями, еталоном може бути моральний ідеал узагальненого характеру, на основі якого учень намагається регулювати власну поведінку. Дев'ятикласники демонструвати значно вищу самостійність і критичність суджень у порівнянні з попередньою читацькою групою. Оцінка вчинків і поведінки літературних героїв відзначається вмотивованістю та аргументованістю.

Методами, прийомами та видами навчальної діяльності, що впливають на розвиток читацьких компетентностей учнів 9 класу, будуть, перш за все, дослідницький та евристичний методи, такі прийоми, як самостійний аналіз твору, постановка проблеми, такі види діяльності, як самостійний добір матеріалу, виступ на семінарі, диспуті, творчі роботи різного характеру, невеликі самостійні дослідження.

Читацькі компетентності розвиваються й удосконалюються протягом усього життя особистості, але уроки української літератури – це основа їх

ефективного формування. Методика розвитку читацьких компетентностей учнів основної школи має бути орієнтована на очікувані результати шкільної літературної освіти, а саме: сформувати в учнів стійкий читацький інтерес до творів українського письменства як повноцінного, оригінального мистецтва слова, постійну потребу в зацікавленому читанні; навчити робити свідомий вибір художньої літератури, враховуючи вікові та особисті інтереси; глибоко розуміти та творчо інтерпретувати художні твори, висловлювати власні погляди, виявляти здатність до оригінальних рішень різноманітних навчальних завдань, до перенесення набутих знань і вмінь на практичні ситуації. Загальна читацька компетентність може бути застосована в усіх сферах суспільного життя, однак з огляду на ключову функцію рецепції інформації переважно співвідноситься з культурно-дозвільною, інформаційною, комунікативною компетентністю та компетентністю в мистецтві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондар С. Компетентність особистості – інтегрований компонент навчальних досягнень учнів // Біологія і хімія в школі. – 2003. – №2. – С.8-9.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К: Перун, 2001. – С.445.
3. Державний стандарт базової і повної середньої освіти // Освіта Україна. – 2004. – 20 січня. – С.2
4. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / Під заг. ред. О.В.Овчарук. – К.: „К.І.С.” – 2004. – С.112.
5. Овчарук О. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти // Стратегія реформування освіти в Україні. – К.: „К.І.С.”, 2004. – С.13-41.
6. Равен Дж. Педагогическое тестирование: Проблемы, заблуждения, перспективы / Пер. с англ. – М.: Когито-Центр, 2001. – 140 с.
7. Родигіна І. Компетентнісно орієнтований підхід до навчання. – Х.: Вид. група „Основа”, 2005. – 96 с.

8. Хуторской А. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования // Народное образование. – 2003. – №2. – С.58-64.
9. Шишов С., Кальней В. Школа: мониторинг качества образования. – М.: Педагогическое общество России, 2002. – С.79.